

DESCARTES A DOKTOR VLADÁROV¹

LUBOMÍR BELÁS, Katedra filozofie FF PU, Prešov

BELÁS, L.: Descartes and the Doctor of Princes
FILOZOFIA 2002, 57, No 1, p. 21

The paper focuses on so far neglected problematics concerning the political views of the founder of modern philosophy R. Descartes. The analysis is based on his interpretation of Machiavelli's *Prince* as embodied in his correspondence with Elisabeth, Daughter of Frederick the Vth. The author points out the essential characteristics of Descartes' political philosophy, namely his realism and moderation. In the author's view Descartes developed a conception of an enlightened ruler.

Svoju znamenitú a preslávenú *Rozpravu o metóde* začína R. Descartes bilancovaním svojich doterajších štúdií, vyjadrujúc rozčarovanie, sklamanie, ba dokonca aj evidentnú nespokojnosť. Jediný osoh vzdelávania videl v objavení *vlastnej nevedomosti*, čo bol však zásadný motív jeho intelektuálnych aktivít v perspektívnom pláne. V nadväznosti na uvedené skutočnosti sformuloval kontúry *filozofického vedenia vlastného života* so zameraním "nehľadať už inú vedu ako tú, ktorú som mohol nájsť v sebe samom alebo vo veľkej knihe prírody" ([1], 29), a takto ďalej napredovať v *poznání pravdy*. Na to si zvolil zvláštnu cestu. Zvyšok mladosti strávil na cestách, navštevoval dvory a armády, stýkal sa s ľuďmi rôznych pováh a postavenia a zberal rôzne *skúsenosti*. Po niekoľkých rokoch strávených štúdiom v *knihе prírody* sa rozhodol *jedného dňa študovať i seba samého*. V *prvej meditácii* Descartes prehlásil: "Odchádzam sám do ústrania" ([3], 21) a hľadal nerušený pokoj, bezpečnosť, osobnú slobodu, t.j. všetko, čo si cenil viac než *všetky úrady sveta*.

Majúc na zreteli spomenutú zvláštnosť Descartovho života a filozofickej tvorby, vyjadril E. Cassirer zaujímavý názor, keď - so zreteľom na jeho *Meditácie* - uviedol: "Stretávame sa tu s tými najvyššími abstrakciami karteziánskej metafyziky: nám sa však javia tak, akoby vyrastali z istej konkrétnej situácie, ktorá je zachytená až do detailov, až do svojho lokálneho koloritu. Všeobecným filozofickým princípom, ku ktorému sa dospieva, je *Ja, cogito*; od tohto vecného pozadia sa však odlišuje **obraz nového života v holandskom ústraní**, ktorý si Descartes vytvoril **vedomým odvratom od tradície a akýchkoľvek sociálnych väzieb a konvencií**. Literárna forma monológu pritom

¹ Takto nazval R. Descartes zakladateľa *modernej politológie* N. Machiavelliho v súvislosti s požiadavkou Alžbety Falckej - dcéry českého Zimného kráľa Friedricha V. Falckého - aby sa vyjadril, čo si myslí o jeho diele *Vladár*. Descartes taktne, s ohľadom na *nepriazeň osudu* princeznej Alžbety a jej rodiny i v Anglicku, uvedený spis zaradil ku knihám, ktoré neslúžia na *povzbudenie veselého ducha*, ale skôr sú na to, aby *navodili smútok*. V práci *Vladár* jej autor - podľa *zakladateľa novovekej filozofie* - **zobrazuje ťažkosti**, ktorým sú vladári vystavení, ak sa chcú udržať *pri moci*. Machiavelliho *odporúčania* vedú podľa Descarta k tomu, že *súkromné osoby* čítajúce *Vladára* majú iba menej dôvodov závidieť *vladárom* a viacej dôvodov ich ľutovať.

poukazuje *asi* na staršie vzory, najmä na Augustínove *Soliloquia* a Petrarcove filozofické vyznania, avšak jeho vnútorný obsah je nový a originálny. Vyznanie tu nie je výsledkom etického či náboženského afektu, ale vyvíera z čirej a neutíchajúcej energie samého myslenia. Myšlienka sa podáva v jej objektívnej štruktúre, ako systémová súvislosť pojmov a právd, predpokladov a dôsledkov - ale tým pred nami zároveň oživa celá akcia usudzovania a vyvodzovania záverov. V tomto zmysle sa zároveň s formou systému explikuje personálna *životná forma*. V tejto súvislosti sa sotva ešte možno pýtať, či *životná forma* závisí od systému alebo naopak, pretože ideálne a reálne, obraz sveta a formovanie života sa stali momentmi jedného a toho istého nedeliteľného procesu duchovného vývoja." ([4], 3-4)

Pri akcentovaní rozhodujúceho momentu pôvodnej Descartovej voľby - úsilia o pravdu - by sa mohlo zdať, že sa mimo rámca jeho pozornosti ocitol svet vecí *ľudských*, spoločnosti a politiky. Najmä keď sa pripomenie - pravda, okrem iných - jeho nasledujúce vyjadrenie: "Žijem natoľko v ústraní a vždy som sa stránil zasahovania do verejných záležitostí, že keby som sa tu púšťal do spisovania zásad, ktoré je potrebné zachovávať v občianskom živote, nebol by som menej opovážlivý než onen filozof, ktorý v Hannibalovej prítomnosti chcel vyučovať povinnosti, ktoré prislúchajú veliteľovi vojska. Vôbec nepochybujem o tom, že zásada, ktorú navrhuje Vaša Výsosť, je najlepšia zo všetkých, totiž že je lepšie sa riadiť v občianskom živote **skúsenosťou** než **rozumom**, pretože málokedy máme do činenia s ľuďmi tak dokonale rozumnými, ako by všetci ľudia mali byť, aby sme mohli usudzovať, čo urobia na základe čirej úvahy o tom, čo urobiť mali; a často najlepšie rady nie sú najšťastnejšie. Preto sme nútení hazardovať a vydávať sa do moci Šťasteny..." ([5], 93)

Dôsledné štúdium Descartovho filozofického dedičstva však objaví aj zdanlivo *prekvapujúce* a - predovšetkým z hľadiska tradičného prístupu k skúmaniu jeho filozofie - aj *neočakávané* názory. Napr. aj ten o *užívaní si ovocia mieru* (V Spojených provinciách, čo bol v 17. storočí bežný názov Holandska), o záležitostiach medzinárodného práva, o dosiahnutí mieru, o dôsledkoch Vestfálskeho mieru z hľadiska uspokojenia záujmov jednotlivých štátov; o sile, slušnosti, medzinárodnom práve, obozretnosti, rozvážnosti, zdržanlivosti pri *reštitúcii* nejakého okupovaného štátu a o ťažkostiach štátno-spoločenskej reformy vo všeobecnosti. Týmto problémom sa Descartes teda nemohol vyhnúť, pretože tvorili súčasť jeho *životnej skúsenosti*. Žil totiž v dobe, keď sa verejné záležitosti prejavovali v neobyčajne *dynamickej podobe*, a aj on sám bol do prebiehajúcich udalostí či do vzťahov s vtedajšími *mocnými* neraz vtiahnutý, či už z vlastného rozhodnutia, alebo prostredníctvom iných. Skúmanie Descartových názorov na problematiku spadajúcu do oblasti politickej je nesmierne náročná úloha v porovnaní s takými sociálno-politickými teoretikmi novoveku, akými boli jeho súčasníci a zároveň oponent T. Hobbes, J. Locke či B. B. Spinoza.

Descartove listy z roku 1646 dokladajú jeho veľmi dobrú *oboznámenosť* s *Machiavelliho* prácami *Vladár* a *Úvahy o prvej dekáde Tita Lívia*, pričom možno - na základe ich obsahu - konštatovať, že ako prvé si prečítal dielo *Vladár*. Vo vzťahu k *Úvahám* napísal, že na rozdiel od *Vladára* v nich "nezaznamenal nič zlého" ([5], 106). V tejto súvislosti je potrebné pripomenúť skutočnosť, že takýto diferencovaný prístup

k uvedeným spisom *veľkého Florentána* ovládol novovek a možno ho zachytiť ešte i v súčasnosti.

Je všeobecne známe, že Descartes sa nevenoval systematicky problematike *politickej moci* - na rozdiel od mnohých iných pred ním (Platón, Aristoteles) a aj jeho súputníkov a nasledovníkov v novoveku (Hobbes, Locke, Spinoza, Rousseau, Kant) - a že nenapísal špeciálnu rozpravu o politicko-mocenskej problematike, čosi na spôsob *Rozpravy o politike* či *Politického traktátu*. Pokiaľ by mala byť tematizovaná jeho *politická filozofia*, potom je potrebná najskôr jej *rekonštitúcia* na základe jeho vyjadrení, napríklad aj na už uvedený podnet - *čo si myslí o práci Vladár*. Jeho názory môžu v tomto smere predstavovať akési základné východisko skúmania *tejto časti* jeho diela. Preto bude dôležité pri Descartovom *prerozprávaní* Machiavelliho diela zistiť a *uchopiť* to, na čo kladie dôraz, čo vyzdvihuje, prípadne *opakuje*. V jeho *hodnotiacom stanovisku* sú podľa môjho názoru *dominantné* aj *základy* jeho *politckej filozofie*, kladúce nasledujúce momenty prezentované v jeho *korešpondencii* venovanej téme *Vladára*.

Descartes v liste z *augusta* roku 1646 princeznej Alžbete oznamuje, že dielo prečítal a našiel v ňom viacero odporúčaní, ktoré sa mu zdajú *veľmi dobré*. Konkrétne uviedol 19. kapitolu (*Treba sa mať na pozore pred opovrhovaním a nenávisťou*) a 20. kapitolu (*O škodlivosti alebo užitočnosti mestských pevností a podobných opatrení vladárov*). Na druhej strane je tam však aj množstvo takých, s ktorými by nedokázal súhlasiť. Za Machiavelliho najväčšiu chybu Descartes pokladal to, že "dostatočne nerozlišoval medzi tými vladármi, ktorí nadobudli štát spravodlivými cestami, a tými, ktorí sa štátu zmocnili nezákonnými prostriedkami,² a že vo všeobecnosti dal rady, ktoré sú vhodné len pre tých posledných, všetkým. Lebo tak, ako je nutné pri stavbe domu, ktorého základy sú také zlé, že by neudržali vysoké a silné múry, postaviť múry nízke a tenké, aj tí, ktorí začali tým, že sa presadili pomocou zločínov, sú obvykle nútení pokračovať v páchaní zločínov a nemohli by sa udržať, keby sa chceli stať cnostnými" ([5], 97).

² V skutočnosti je to trochu inak. Keď sa pozrieme na 8. kapitolu *Vladára*, kde sa hovorí o *tých, čo prišli k vladárstvu hanebným spôsobom*, ukáže sa, že Machiavelli v tomto smere naozaj diferencoval. Keď posudzoval vládcu Agatokla zo Sicílie, o jeho postupoch napísal: "K vladárstvu sa teda nedostal ničou priazňou, ale, ako to bolo povedané, cez množstvo neprijemností a nebezpečenstiev spojených so získavaním vojenských hodností. Udržať si ho musel tiež len množstvom odvážnych a nebezpečných rozhodnutí. Ak mu nepomohla k vladárstvu šťastena, nepomohli mu k nemu **celkom ani schopnosti**, lebo pozabíjať vlastných občanov, pozeráť priateľov, byť vierolomník, ukrutník, bezbožník, tomu sa nedá hovoriť **schopnosti**. **Možno tak získať moc, no nie slávu**. Inak by nebol dôvod klásť ho nižšie ako hociktorého iného vynikajúceho vojvodu, ak by sme zobrali do úvahy len jeho schopnosť vrhať sa do nebezpečenstiev a unikať z nich, len jeho veľkú odvahu znášať a prekonať protivenstvá. Jeho zúrivá krutosť, **neľudskosť** a množstvo **hanebností** jednoducho nedovoľujú **priznať mu slávu najvynikajúcejších mužov**. Nepripisujeme teda ani priazni osudu, ani schopnostiam, čo dosiahol bez nich." ([6], 328-329) Ak sa pozrieme na moment *tvorby moci* v perspektívnom pláne, potom takéto akty vladárov nie je možné **napodobňovať**. To je podľa môjho názoru *zásadný zlom* týkajúci sa posúdenia Machiavelliho *odporúčaní* v zápase o politickú moc. To, čo napísal o Agatoklovi, treba chápať tak, že pokiaľ sa aj v minulosti používali zmienené prostriedky, v budúcnosti by sa nemali. Veď **moc** je predsa ničो menej než **sláva najvynikajúcejších mužov**.

Na tejto myšlienke potom Descartes naznačil, v čom videl **základy** Machiavelliho koncepcie. Preto mohol, píše ďalej "s ohľadom na takýchto vládarov vyhlásiť v 3. kapitole, že ich nutne musia mnohí ľudia nenávidieť a že je preto často výhodnejšie škodiť viac než menej, pretože ľudia sa za drobné príkoria mstia, ale za veľké sa nemôžu. Potom v 15. kapitole uvádza, že človek, ktorý chce byť za všetkých okolností dobrý, celkom určite pohorí medzi ostatnými, ktorí dobrí nie sú. A v kapitole 19. tvrdí, že nenávisť možno podnieť tak dobrými, ako aj zlými skutkami" ([5], 97). Na týchto **základoch** buduje - pokračuje Descartov komentár - **veľmi tyranské zásady**, napríklad, že jediným spoľahlivým prostriedkom, ako si udržať provinciu, je zničiť ju; že v záujme bezpodmienečného upevnenia moci uskutoční vládár všetky ukrutné činy naraz; že je nevyhnutné, aby sa vládár pre vlastnú spásu naučil, že nemusí byť vždy dobrý; že má dodržiavať dané slovo len tak dlho, pokiaľ je to užitočné; že má predstierať, zrádzať; a konečne že pre vládu sa zbavuje všetkej ľudskosti a stáva sa najdivokejším zo všetkých zvierat" ([5], 97-98).

Svoju hodnotiacu pozíciu k uvedeným myšlienkam tvoriacim základný obsah kapitol 5, 8, 13, 17, 18 *Vladára* formuluje Descartes takto: "Je to však veľmi zlý úmysel písať také knihy ponúkajúce zásady, ktoré by koniec koncov nedokázali uistiť tých, ktorým sú určené, pretože nakoniec sám priznáva, že žiadny vládár si nie je istý pred násilnou smrťou, pretože ho môže zabiť každý, komu nezáleží na živote. Mne sa naopak zdá, že na to, aby bol poučený dobrý vládár, aj keby nedávno vstúpil do nejakého štátu, bolo by potrebné poskytnúť mu zásady úplne opačné a predpokladať, že prostriedky ktoré použil, aby sa stal vládcom, boli spravodlivé, tak ako skutočne verím, že nimi takmer všetky sú, keď ich za také pokladajú vládcovia, ktorí ich používajú; a spravodlivosť medzi suverénmi je totižto inak vymedzená, než je to u prostých ľudí, a zdá sa, že Boh poskytuje v takýchto stretoch právo tým, ktorým poskytol silu." ([5], 98)³ Descartes - a to je zrejme z tohto jeho vyjadrenia - si jasne uvedomoval, a to nielen pod vplyvom diela *Vládár*, ale i na základe *vlastnej skúsenosti*, že vo vzťahoch medzi štátmi je **právo vždy na strane silnejšieho**. To platí aj napriek množstvu *vzletných* vyhlásení deklarácií, zmlúv, záväzkov, dohôd, *záverečných aktov* aj v súčasnosti. V tomto smere by bolo možné uviesť veľa príkladov nielen z dejín, ako to naznačil Machiavelli a akceptoval i Descartes, ale aj z prítomnosti...

Z hľadiska vládará (moci) pokladá Descartes za veľmi dôležité **rozlišovať** medzi *podriadenými osobami a priateľmi* alebo *spojencami a nepriateľmi*. Z pohľadu tých posledných - píše Descartes - "máme totiž povolenie činiť takmer všetko, pokiaľ z toho máme výhodu pre seba alebo svojich poddaných, a ja nezavrhum, aby sa pri takejto príležitosti spájali lišiaci s levom a aby sa spájala leš so silou. Rovnako chápem pod

³Tento názor prebral Descartes z 19. kapitoly, v ktorej Machiavelli rozoberá aktivity jednotlivých rímskych cisárov, a to z hľadiska *založenia vlastného nového štátu či udržania štátu*, ktorý už mal *svoje pevné základy*. Konkrétne ide o Antónia, ktorý bol "tak neveriteľne krutý a surový, že po nespočetných vraždách vykonaných na jeho podnet vymrela veľká časť rímskeho ľudu a všetko obyvateľstvo Alexandrie. Keďže ho týmto činom všetci mimoriadne znenávideli a začali sa ho báť aj jeho najbližší, skončil napokon život rukou jedného centurióna uprostred vlastného vojska" ([6], 357). Podľa Machiavelliho takýto koniec vládará býva však *veľmi zriedkavý*.

názvom nepriatel'ia všetkých tých, ktorí nie sú úplne priateľmi alebo spojencami, pretože máme právo viesť s nimi vojnu, keď je to pre nás výhodné, a pretože im musíme nedôverovať, len čo sa stanú podozrivými a obávanými" ([5], 98). Z toho však vyníma jeden *druh klamu*, a to ten, ktorý je tak *priamo proti spoločnosti*, že Descartes neverí v možnosť jeho použitia, aj keď ho *náš autor* schvaľuje a až príliš používa. Nesmieme predstierať priateľstvo k tým, ktorých chceme zničiť, lebo priateľstvo je podľa Descarta *príliš posvätnou záležitosťou* na to, aby ho bolo dovolené takto zneužívať.

Čo sa týka **spojencov**, vládár musí prísne dodržať dané slovo, aj keby mu to malo priniesť istú škodu, pretože táto bude nahradená *užitočnou povestou*, že splnil to, čo sľúbil. V tejto súvislosti však Descartes zdôrazňuje, že **medzinárodné právo** ho zbavuje povinnosti dodržať sľub za okolností, ktoré by ho celkom zničili. Vo vzťahu k vládarovi vyzdvihuje **obozretnosť** pri uzatváraní takýchto sľubov, pretože musí stále myslieť na **dodržanie svojho slova**. Aj keď je potrebné mať priateľské vzťahy s väčšinou svojich susedov, Descartes sa domnieva, že "najlepšie je uzatvárať úzke spojenectvá iba s tými, ktorí sú slabší. Nech sa totiž zaväzujeme k akejkoľvek vernosti, predsa len nemôžeme túto očakávať od iných, musíme počítať s tým, že vždy budeme oklamaní, keď to bude pre nich výhodné; a tí, ktorí sú mocnejší, si môžu takúto príležitosť nájsť, kedy len chcú, nie však tí, ktorí sú menej mocní" ([5], 99). Z týchto slov je jasné, akú veľkú *hodnotu* pripisoval Descartes *slovám, záväzkom mocných a medzi nimi uzatvoreným spojenectvám*. Jeho *skepticizmus* v tomto smere je blízky pohľadu Machiavelliho a zrejmy je tiež aj *skúsenostný rozmer takéhoto* poňatia vecí. Aj on si uvedomoval, že *záujem* toho - ktorého *štátu* je rozhodne prioritný.

Osoby **podriadené** sú dvojakého druhu, tvrdí Descartes v súhlase s názorom Machiavelliho, jednak sú to *ľudia vznešení*, a jednak je to *ľud*. Pod prvými chápe všetkých tých, ktorí môžu proti vládarovi utvárať strany a ktorých vernosťou si musí byť veľmi istý. *Všetci politici* sa zhodujú v tom, že ak to tak nie je, vládár musí vynaložiť všetko úsilie na to, aby ich potlačil. Pokiaľ by mali sklony *narušovať štát*, je nutné pokladať ich iba za nepriateľov. Vo vzťahu k **poddaným** platí axióma, že sa musí vyhnúť ich **nenávisti a pohrdaniu**. To sa dá dosiahnuť tak, že bude *dodržiavať zákony*, na ktoré si tito už zvykli. Vládár - pokračuje Descartes - si musí zachovať svoju *dôstojnosť*, nesmie sa vzdať žiadnej *pocty a úcty*, o ktorých sa ľud domnieva, že je nimi *povinovaný*. Nesmie ďalej požadovať nič *naviac* a "nech dáva na verejnosti najavo iba svoje najväčšie skutky alebo také, ktoré môžu všetci schvaľovať, pričom si súkromie vyhradí pre svoje potešenia bez toho, že by boli na úkor kohokoľvek; a konečne nech je neústupný a nemení svoje rozhodnutia" ([5], 100), pretože mu nemôže nič viac škodiť než povest', že je *lahkomyselný a premenlivý*, dodáva francúzsky filozof.

V nadväznosti na to formuluje Descartes svoj postoj k trom konkrétnym námetom obsiahnutým v diele *Vládár*. Začína *nesúhlasom so zásadou*, ktorú Machiavelli stanovil v 15. kapitole práce. V nej píše: "Zaumienil som si však napísať niečo užitočné pre zasväteného človeka, nuž som si pomyslel, že bude lepšie ísť za skutočnou pravdou vecí ako za predstavami. Mnohí si utvorili predstavu republík a vládarstiev, aké nikto nikdy v skutočnosti nevidel a nepoznal. Medzi skutočným spôsobom života a tým náležitým je totiž taký veľký rozdiel, že kto kvôli náležitému životu opustí skutočný, ide skôr za svojou skazou ako za spásou. Vyznávač dobra musí medzi mnohými zlými nevyhnutne

padnúť. Ak sa chce preto vládár udržať, musí sa naučiť schopnosti nebyť dobrý a okrem toho sa musí naučiť dokázať túto schopnosť uplatňovať alebo neuplatňovať, ako si to okolnosti vyžadujú." ([6], 345) To môže platiť podľa Descarta iba vtedy, ak autor nerozumie pod dobrým človekom niekoho *poverčivého* alebo *prostého*, kto sa "neodvážuje vyvolať bitku v deň sabatu a ktorého svedomie nenájde pokoj, dokiaľ nezmení náboženstvo svojho ľudu" ([5], 100). Napriek tomu sa domnieva, že *dobrym človekom* je ten, kto vykonáva všetko, čo mu nariaduje **skutočný rozum**. Isté je tiež, že najlepšie je vždy sa snažiť byť **čo najlepši**.

Rovnako Descartes *neverí* v to, čo sa nachádza v kapitole 19. Ide tu o Machiavelliho názor, v zmysle ktorého "človek môže vyvolať voči sebe nenávisť práve tak dobrými skutkami ako hanebnými. Tým sa potvrdzuje spomínaná zásada, že vládár je vo svojom úsilí udržať štát často nútený byť zlý." ([6], 356) Jeho komentár k uvedenej *zásade* zdôrazňuje skutočnosť, že sa nemáme vystríhať konania *dobrych skutkov*, aby sme sa vyhli tomuto druhu nenávisťi. Vládárom - pokračuje Descartes - nemôže viac uškodiť žiadny iný skutok ako ten, ktorý je daný *nespravodlivosťou* alebo *aroganciou*. Vidíme preda, uvažuje ďalej, že "dokonca i tí, ktorí boli odsúdení na smrť, nezahŕňajú obvykle nenávisťou svojich sudcov, keď si myslia, že ich trest je zaslúžený, a rovnako znášame s trpezlivosťou zlá, ktoré sme si nezaslúžili, keď sa domnievame, že vládár, ktorý je ich pôvodcom, je nejaký nútený k tomu, aby nám ich spôsobil, a že z toho pociťuje žiaľ"; pretože usudzujeme, že je správne, aby dával prednosť verejnému prospechu pred súkromným" ([5], 101). Problém môže nastať vtedy - upozorňuje Descartes -, keď je potrebné uspokojiť dve strany, názory ktorých na to, čo je správne, sa diametrálne líšia. Tu sa musí postupovať tak, že sa *rozumne* niečo uzná jednej i druhej strane, a tých, ktorí nie sú zvyknutí podriaďovať sa, je nutné *privádzať k rozumu* len *pozvoľne* alebo *verejnými vyhláseniami, hlasom kazateľov* či inými prostriedkami. S ľuďom nie sú *veľké starosti*, pretože ten sa dá ľahko presvedčiť o *správnej veci*, predovšetkým mu ide len o *spokojnosť* (to je najväčší kapitál dobre usporiadaných štátov a rozvážených vládarov) a *spravodlivosť*, pričom ho *pohoršuje nespravodlivosť*, t.j. nepodstatnené privlastňovanie si nejakej *autority*, *nejakých práv* či *pôct*.

A nakoniec Descartes *odmieta názor nášho autora z venovania* alebo *predhovoru*. V ňom Machiavelli požaduje: "Nech sa nechápe ako domýšľavosť, že človek z nízkej, ba najnižšej vrstvy sa opovažuje hovoriť vládarom, ako majú vládnuť, a usmerňovať ich. Kto kreslí krajinky a chce si urobiť predstavu o vrchoch a vyvýšeninách, postaví sa na nížinu; ak si chce urobiť predstavu o nížine, vyjde hore na vrchy. Podobne treba byť vládarom, aby človek dobre poznal povahu národov, a človekom z ľudu, aby dobre poznal povahu vládarov." ([6], 309) Vo vzťahu k uvedenej myšlienke a najmä k *motívu malby* Descartes vyjadruje nasledujúcu výhradu. *Kresba* predstavuje *iba veci, ktoré možno vidieť v dialke*, avšak *hlavné motívy* konania vládarov sú "často tak zvláštnymi okolnosťami, že by sme si ich nedokázali predstaviť, pokiaľ nie sme sami vládarmi alebo pokiaľ by sme sa dlho nepodielali na ich tajomstvách" ([5], 101). Myslím, že to je pozoruhodný názor, ktorým chce naznačiť *čaro, kúzlo, prípadne záhadnosť* politickej moci. Ide však o to, tento problém objasniť... Mimo Descartovej pozornosti - vedome či nevedome - ostali podľa môjho názoru také problémy z *Vládara*, ako sú: *klasifikácia druhov vládarstiev, cirkevné vládarstva, základy vládarstiev, druhy vojsk, moc osudu*,

výzva na čin - konfrontácia realizmu a vizionárstva. Korešpondenciu na tému *Vladár* Descartes zakončuje skromne, rozvážne - vzhľadom na pôvod a osud *adresátky* - tvrdením, že mu nešlo o to, *naučiť ju niečo z tejto látky*, ale jeho snahou bolo, aby listy poskytli Alžbete *akési rozptýlenie* odlišné od tých, ktoré už má - ako sa Descartes domnieva - *za svojej cesty*; želá jej, aby cesta bola *dokonale šťastná*. Tu jej odporúča uplatňovať tie zásady, ktoré učia, že šťastie každého človeka závisí od neho samotného a že *zdokonalenie jej ducha je väčším ziskom než nejaké ríše...*

Descartova *korešpondenčná* - Alžbetou Falckou vyžiadaná - *prezentácia* vlastného názoru na Machiavelliho dielo *Vladár* môže predstavovať isté východisko *primárneho* naznačenia základných určení jeho *politickej filozofie*, ktorá úzko súvisí s morálnymi názormi týkajúcimi sa *vedenia ľudského života*, rozumného posúdenia toho, čo je *dôležité pre šťastie, spokojnosť, dokonalé blaho a dobro* tohto sveta.

Prekladateľ tejto *dôležitej* časti Descartovej filozofickej tvorby, dokumentujúcej *ľudský* rozmer osobnosti mysliteľa, P. Horák vo svojej *úvodnej poznámke* descartovskú politickú filozofiu charakterizuje ako **umiernenú a veľmi realistickú**. Podľa neho sa v tejto oblasti prejavuje ako "presvedčený zástanca zdravého rozumu (bon sens), a nie ako horlivý, či dokonca fanatický stúpenec nejakej politickej alebo náboženskej strany; aj keď nepochybne sympatizuje s princeznou Alžbetou a ľutuje pohromy, ktoré sužovali jej rodinu, neskrýva ani pred ňou veľmi umiernené stanovisko vo všetkých otázkach praktického života" ([7], 17).

Ak by sme chceli dokázať rozlíšiť, *čo je najlepšie zo všetkých životných skutkov*, potrebovali by sme dve veci, tvrdí Descartes. Tou prvou je *znalosť pravdy* a tou druhou *zvyk spomenúť si a súhlasiť s touto pravdou*, pokiaľ si to *vyžaduje príležitosť*. Týmito **základnými prvdami** sú *dobrota Boha, nesmrteľnosť* našich duší a *veľkoleposť vesmíru*. K nim pridal ešte *štvrtú pravdu*, poznanie ktorej mu pripadalo *veľmi dôležité*. V nej ide o to, že aj keď "každý z nás je osobou oddelenou od iných, a teda so záujmami, ktoré sa nejako líšia od záujmov iných ľudí, predsa len musíme myslieť na to, že nemôžeme prežívať sami a že sme jednou časťou tejto krajiny, jednou z častí tohto štátu, tejto spoločnosti, tejto rodiny, s ktorou sme spojení bydliskom, prísahou, rodom" ([5], 68). Vždy musíme dávať **prednosť celku**, ktorého sme časťou, pred svojimi záujmami, avšak - upozorňuje Descartes - len s mierou a opatrne. V prípade, že by každý z nás myslel iba na seba neobávajúc sa, že príliš uškodíme iným, neuzatvorili by sme *žiadne priateľstvo*, netešili by sme sa zo *žiadnej vernosti* a vo všeobecnosti *žiadnej cnosti*. Keď sa pokladáme - píše ďalej - za časť verejnosti, potom sa radujeme z toho, že vykonávame dobro pre všetkých. Keď k tomu ešte pridáme poznávanie a milovanie Boha a zbavíme sa svojich záujmov, nedáme sa ľahko pomýliť *falošným zdaním statkov tohto sveta*. Naopak, *ziskom* nadobudnutým z takejto životnej orientácie bude *zadosťučinenie a spokojnosť ducha*, neporovnateľne cennejšie než všetky *malé pominuteľné radosti* zmyslov. Na druhej strane *však priznáva*, že je neľahké **presne** vymedziť, kam nám až rozum velí, aby sme sa venovali *verejným záležitostiam*; to nie je ale záležitosť, ktorá by si vyžadovala *veľkú presnosť*. Stačí len uspokojiť svoje *svedomie*, v mnohom sa možno spoľahnúť na svoju *náklonnosť*. Boh totiž "tak zariadil *poriadok vecí* a spojil ľudí dohromady do tak úzkej pospolitosti, že i keby každý vzťahoval všetko na seba a nepociťoval žiadne milosrdenstvo voči druhým ľuďom, stále by sa spravidla dával

využívať v ich prospech, pokiaľ by len zachovával obozretnosť, hlavne pokiaľ by žil v storočí neskazených mravov. A navyiac, pretože je **vznešenejšie a slávnejšie** konať dobro v prospech iných ľudí než vo svoj vlastný, sú to tí najväčší duchovia, ktorí k tomu majú sklon a ktorí dávajú najmenej najavo stav svojho majetku. Len ľudia slabého a nízkeho ducha sa pokladajú za viac, než koľko im patrí, a sú ako malé lodičky, ktoré stačia zaplniť tri kvapky vody" ([5], 79). Okrem toho - pokračuje Descartes - **obecné zákony spoločnosti**, ktoré sa všetky snažia o to, aby si ľudia navzájom konali dobro alebo aby si aspoň neublížovali, sú - ako sa mu zdá - tak dobre stanovené, že "ktokoľvek sa úprimne nimi riadi bez akéhokoľvek predstierania alebo ľsti, vedie omnoho šťastnejší a istejší život než ľudia, ktorí sa snažia o svoj zisk inými cestami, ktorými niekedy uspejú vďaka nevedomosti druhých ľudí a vďaka priazni Šťasteny; oveľa častejšie sa však stáva, že neuspeli a že sa ruínujú, keď sa domnievajú, že dosiahnu úspech" ([5], 89).

Pri posudzovaní rôznych *životných skutkov* ľudí Descartes akcentuje to, že si želáme *veci nevyhnutné pre život* alebo, inak povedané, *pre zachovanie svojho bytia* ([8], 248), a naznačuje základné spôsoby *vedenia života*. Jeden možno vymedziť **rozumom** a predstavuje oblasť **morálky**, druhý možno *pracovne* nazvať **štátno-politickou** sférou spojenou so *Šťastenou* (Machiavelliho motív). Oblasť *morality* je určovaná **rozumom**, ktorý preukazuje *skutočnú hodnotu* tým, že "skúma správnu hodnotu všetkých statkov, ktorých získanie, ako sa zdá, nejako závisí od spôsobu nášho konania, aby sme nikdy nezabudli snažiť sa všetkými silami zabezpečiť si také statky, ktoré sú skutočne najviac žiaduce, pričom pokiaľ sa Šťastena postaví proti našim zámerom a zabráni im uspieť, budeme mať aspoň zadosťučinenie, že sme nič nestratili vlastnou chybou, a neprestaneme sa tešiť zo všetkej prirodzenej blaženosti, ktorú budeme môcť dosiahnuť" ([5], 63).

Blaženosť u Descarta spočíva v *spokojnosti ducha* vo všeobecnosti. Aby bolo možné dospieť k *pevnnej spokojnosti*, potom sa musíme nevyhnutne riadiť **cnosťou**, to znamená, že je potrebné *mať pevnú a stálu vôľu* vykonávať všetko, čo *pokladáme za najlepšie*, a využívať všetku silu svojho *rozumového chápania* na *dobré posudzovanie*. To je oblasť *velkých duší*, riadiacich sa *mocnými a silnými úvahami*, ktoré mnohé udalosti v *ľudskom bytí* prijímajú rovnako ako príhody vyskytujúce sa v komédiách ([5], 38). Tento *originálny prvok* karteziánskej morálky, ktorý *Alquié* nazval *teóriou odstupu*, možno objasniť tak, že mnohé udalosti ľudského života majú pre *vyšších duchov* menší *stupeň dokonalosti* než skutočnosti *metafyzické a večné*.

Aj keď sa Descartes vo vzťahu k druhému spôsobu vedenia života vyjadruje **obozretne**, až **opatrne**, predsa je možné - na základe jeho *skúsenostného zažívania* udalostí hýbajúcich dobou a sprostredkovane cez *korešpondenčnú interpretáciu Vladára* - *predbežne charakterizovať štátno-politické* skutky rôznych ľudí, ktorým ide jednak o *pozemské statky* a tiež často o *preukazovanie úcty*. Táto oblasť *politického* patrí *čino-rodným ľuďom*, ktorí, sledujúc svoje (aj *mocenské*) záujmy, zažívajú nepríjemné stretnutia ([5], 133) s inými a ich šťastie závisí **celkom** od *druhého človeka*. Podľa Descarta v tejto oblasti nevládne *múdrosť nad udalosťami*, **veľkí duchovia sa tu nepresadzujú**. To je doména *obyčajných a prostredných duchov*, ktorí - ako píše Descartes - "pretože sa podobajú tým, s ktorými prichádzajú do styku, lepšie odhaľujú ich zámyery a majú ľahšie úspech v tom, čo podnikajú, než ľudia vznešenejšieho ducha, ktorí, prichádzajúc

do styku s ľuďmi, ktorí sú menej znalí a múdri než oni sami, posudzujú celkom inak záležitosti, o ktorých s takýmito ľuďmi jedajú" ([5], 83). Takto chce Descartes *utešiť* princeznú Alžbetu, voči zámerom ktorej sa stavia *Štastena*. Zároveň však - a to je zrejme - prezentuje *znalosť* takýchto ľudských aktivít na základe svojich *stretnutí* s panovníckymi dvormi a ľuďmi rôzneho pôvodu a postavenia, pripomínajúc tiež niektoré myšlienky z *Vladára*. Táto oblasť je spojená so *Štastenou*, ktorá často býva voči mnohým *nepriaznivá, zlomyseľná, mocná, nestála, nemilosrdná...* K motívu *Štasteny* sa Descartes často vracia; a pred ním uvažoval o ňom aj *doktor vladárov*, pravda, inak.

Descartes ako súčasník celého radu udalostí tvoriacich momenty veľkých mocenských zápasov v Európe 17. storočia ich nielen sledoval, ale aj zaznamenal. V súvislosti so svojou návštevou Francúzska konštatuje v liste z leta 1648, že sa *tam* stretol "so súbehom udalostí, ktoré by nedokázala predvídať žiadna ľudská obozretnosť" ([5], 136) - ich výsledky v ňom posilnili *nádej*, že možno dospieť k *všeobecnému mieru*. Zároveň však dodal: "Nevidel som tam nikoho, u koho by mi pripadalo, že jeho údel je závideniahodný, a tí, ktorí sa mi javili v najväčšom lesku, mi pripadali ako najviac poľutovaniahodní. Nemohol som sa tam vydať vo vhodnejšej dobe pre to, aby som veľmi dobre poznal, aké šťastie pokojného života v ústraní i bohatstvo poskytuje tá najpriemernejšia *Štastena*." ([5], 132)

Úvaha má svoje zaujímavé *dovršenie*. Na jej základe Descartes totiž vyzýva *Jej Výsost'*, aby porovnala svoj *osud* s inými osobami jej rodu a postavenia. Takto by mohla uvidieť rozdiel medzi tými, ktorí *odpočívajú v prístave*, a tými, ktorí sú *zmietaní vetrami búrky na širom mori*.⁴

Politická filozofia R. Descarta, vyznačujúca sa - ako sme už zdôraznili - **umiernenosťou a realizmom**, obsahuje celý rad zaujímavých názorov, hodnotení a *správ*, ktoré majú pre nás nespornú hodnotu v tom, že nám môžu poslúžiť ako *svedectvo skúseného a znalého súčasníka* o dobe a jej mocenských pohyboch, pomeroch, a súčasne nám môžu aspoň v náznakoch ukázať *túto časť* filozofickej tvorby *zakladateľa* novovekej filozofie, ktorý sa v posudzovanej oblasti *dostal* až k predstave *osvieteného panovníka* ([10], 117). Tým *pripravil pôdu* pre svojich nasledovníkov, mysliteľov a spoločenských *reformátorov* v rámci francúzskeho osvietenstva, ktorí boli jeho žiakmi v oveľa väčšej miere, než boli ochotní sami *uznať*.

LITERATÚRA

- [1] DESCARTES, R.: *Rozprava o metóde*. Bratislava 1954.
- [2] ROUSSEAU, J. J.: "O spoločenské smlouvě". In: ROUSSEAU, J. J.: *Rozpravy*. Praha 1989.
- [3] DESCARTES, R.: *Meditácie o prvej filozofii*. Bratislava 1997.
- [4] CASSIRER, E.: *Kants Leben und Lehre*. Darmstadt 1994.
- [5] DESCARTES, R.: *Dopisy Alžbětě Falcké*. Brno 1997.
- [6] MACHIAVELLI, N.: *Vladár. Úvahy o prvej dekáde Tita Lívia*. Vojenské umenie.

⁴Tento motív sa dotýka podľa môjho názoru pozoruhodnej problematiky - možného Descartovho nadviazania na *augustínovsku tradíciu*, konkrétne na dielo *O blaženom živote*. V inej súvislosti na to upozornil M. Sobotka vo svojej znamenitej štúdií *Descartes v rozporu se svou Wirkungsgeschichte* ([9], 92-95).

- Bratislava 1992.
- [7] HORÁK, P.: "Úvodem". In: [5].
- [8] SPINOZA, B.: *Etika*. Bratislava 1986.
- [9] SOBOTKA, M.: "Descartes v rozporu se svou Wirkungsgeschichte". In: *Nová mysl*. 1992, č. 1-2.
- [10] BYCHOVSKIJ, B. E.: *Filosofija Dekarta*. Moskva, Leningrad 1940.

doc. PhDr. Lubomír Belás, CSc.
Katedra filozofie FF PU
ul. 17. novembra 1
080 78 Prešov
SR

REDAKČIA FILOZOFIE ŽELÁ
VŠETKÝM SVOJIM PRISPIEVATEĽOM,
ODBERATEĽOM A PRIAZNIVCOM
ŠŤASTNÝ NOVÝ ROK 2002
PLNÝ OSOBNÝCH A PRACOVNÝCH ÚSPECHOV